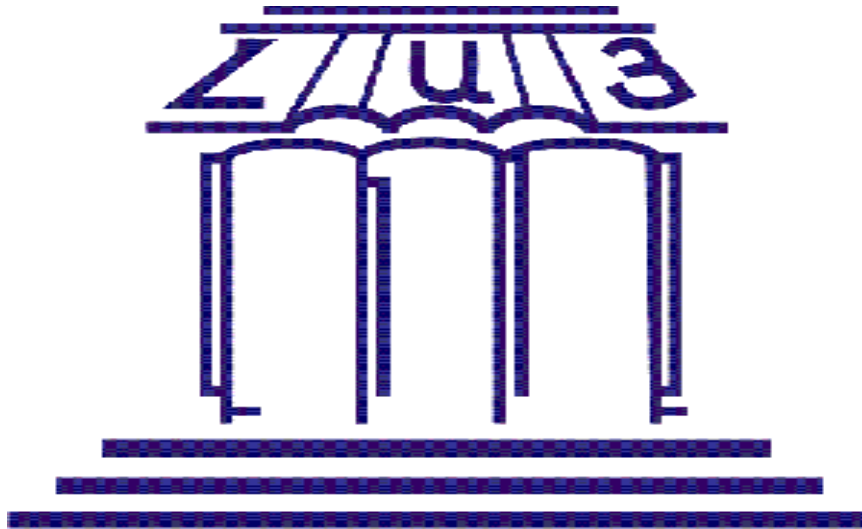

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Ltn

✓ 2206

1999

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Մ. ՓՈՐԹՈՒԳԱԼԵԱՆԻ

Ժ

Վ Ր Է Ժ

ԹԱՐԳՄԱՆԵՑ ՌՈՒՍԵՐԷՆԻՑ

Ա. Ս.

ՄԱՐՍԷԼ

ՀԱՅՆԵՐԷՆ ՏՊԱՐԱՆ Մ. ՓՈՐԹՈՒԳԱԼԵԱՆԻ

MARSEILLE

IMPRIM. ET PAPETERIE DU MIDI, M. SCHICKLER

44, Allées de Meilhan, 44

1891

Վ Ր Է Ժ

(ԹԱՐԳԽԱՆՈՒԹԻՒՆ ՌՈՒՍԵՐԷՆԻՑ *)

Ա

Հիանալի է Բաղկանեան սարերի հա-
րաւային ստորոտի հովիտը : Ժողովրդից
նա «Վարդերի Հովիտ» անունն է ստա-
ցել : Եւ իրաւացի է տված այդ անունը .
Կազանըղի հովիտն աշխարհիս ամենագե-
ղեցիկ տեղերից մինն է և կարող է մրցել
իր գեղանկար տեսարաններով և փառա-
հեղ բնութեամբ ամենագովելի վայրերի
հետ :

Ի հնուց այդ հովտի մէջ ապրում է
բօլգարական ազգը . բայց երբ բաղկան-
եան թերակղզու վրայ երեւացին թիւր-
քերը և ամբողջ Բօլգարիան ընկաւ նրանց
ձեռքը , այն ժամանակից սկսած՝ յաղթ-
ված Բօլգարացիների հետ սկսեցին բնակ-
վել և յաղթողները . բայց չնայած դրանց ,
այդ հովտի մէջ բօլգարական տարրը միշտ
մեծ էր :

(*) Այս պատմութեան հեղինակի ա-
նունը յայտնի չէ :

78 2210 7 2206-60

Խաղաղ և աշխատասէր է այդ ժողովուրդը և հնուց սկսած, նա ծածկել է իր գեղեցիկ հովիտը և մօտակայ բարձրութիւնները սիրուն վարդերի և հիանալի խաղողի այգիներով, որոնք հոտաւէտ ծաղիկների և բոյսերի հետ միասին լըցնում են հովիտն անուշահոտութեամբ :

Մարդ ազատ և հեշտութեամբ է շունչ քաշում այդտեղ : Անցորդներին ամենայն սիրով հրաւիրում են դէպի իրենց շուաքը սաղարթախիտ անառները, որոնք ծածկում են այն վայրերը որտեղից կարկաչահոս աղբիւրները վազում են դէպի հովիտը :

Ռուս-թիւրքական պատերազմի (1877-1878) սկիզբն էր : Բօլգարական մի փոքրիկ քաղաքից ոչ հեռու, գեղեցիկ դաշտի մէջ, դարեւոր կազնու տակի՞ն նըստած էին մի խումբ երիտասարդ Բօլգարուհիներ : Այստեղ կային և՛ կանայք և՛ աղջիկերք : Եւ, ասես, ջոկովի էին, մինը միւսից գեղեցիկ. կողմնակի դիտողը հագիւ թէ մէկը միւսից գերադասէր որովհետեւ մէկին գեղեցիկ ասելով, բայց նա յելով երկրորդին, սրան էլ գեղեցիկ կը գտնէր. միեւնոյն բոցավառ աչքերով,

միեւնոյն սեւ-սաթի գոյնի գանգուրներով, միեւնոյն եղեգնի նման ճկուն հասակով :

Շատ և շատ էին գեղեցիկ այդ Բօլգարուհիները : Բայց դուք կը հարցնէք թէ ինչո՞ւ են նրանք հաւաքվել և ի՞նչ էին անում : Զեր հետաքրքրութեան, ընթերցո՛ղ, ես խսկոյն բաւականութիւն կը տամ : — Բօլգարիայում մի սովորութիւն կայ որ երբ աղջիկը մարդի է գնում, նրա հարեւանուհիները և ընկերուհիները հաւաքվում են հարսնացուի մօտ և նրան օգնում օժիտը կարել : Ահա դրանով են այդ կանայք զբաղված, աշխատում են և իրենց սովորական մեղամաղձոտ երգերն երգում : Եւ մտաբերում էին Բօլգարուհիներն իրենց հայրենիքի անցած երջանիկ օրերը. մտաբերում էին իրենց երկրի հերոսներին որոնք գոռոզ նուաճողներին դէմ արկւն են թափել հայրենիքի համար :

Մարդի էր գնում մի հարուստ քաղաքացու աղջիկ, Մարգարիտը : Նա նստած էր ամենալաւ տեղը. իսկ ծնդաջոք նրան զարդարում էր գեղեցիկ վարդերով 19 տարեկան մի կին, նրա քոյրը, Հեղինէն :

Մանկահաս կնոջ աչքերը փայլում էին տխուր լուսով. բայց նրանց ուշադրութեամբ նայելով, մարդ նկատում էր մի անմիտ արտայայտութիւն : Անբախտը խելքից զուրկ էր, նա խելագար էր : — Ահա նրա պատմութիւնը :

Մի տարի սրանից (1877) առաջ Հեղինէն պսակվեց մի Բօլգարացու հետ : Խաղաղ և երջանիկ էին նրանք ապրում. բայց այդ երկար շտեւեց, դժբախտութիւնը շուտով վրայ հասաւ և այդ դժբախտութեան պատճառը Հեղինէի գեղեցկութիւնն էր :

Նրանց քաղաքը Թիւրք զօրք էր եկել այն ժամանակ : Տեսաւ զօրապետը Հեղինէին և նրա գեղեցկութիւնը զրդռեց վաւաչոտ Թիւրքի կրքերը : Նա սկսեց հետեւիլ գեղեցկուհուն ամէն մի քայլափոխում : Թիւրքը համբերութիւնից նրան գցեց, և նա սպառնաց թէ բոլորն իր մարդուն և սկեսրայրին կըյայտնէ : Բարկացաւ զօրապետը և վճռեց ուժի զօրութեամբ տիրել Բօլգարուհուն :

Խաղողաքաղի ժամանակն եկաւ : Հեղինէի ամուսինը սկեսրայրին և աղջկերանց հետ այգին գնացին, տանը մնաց միայն գեղեցկուհին :

Արեգակն արդէն մայրն է մտնում, խաղող քաղողները չուտով տուն կը վերադառնան : Հեղինէն դուրս եկաւ նրանց դիմաւորելու. բայց հազիւ նա դուրս եկաւ քաղաքից, որտեղից որ է վրայ հասաւ մի ձիաւոր, ուժեղ ձեռքով գրկեց Հեղինէի մէջքից, թամբի վրայ գցեց և ձին զարկելով, աներեւութացաւ գեղեցկուհու հետ :

Տնեցիք վերադարձան այգուց և Հեղինէին տանը չը գտան : Անցաւ մի օր, երկու օր, ամբողջ շաբաթ. ամուսինը փնտռում էր նրան, բայց չէր գտնում. ասեա, ջուրն է ընկել : Մի օր երբ բօլգարական ընտանիքը տխրութեամբ խօսում էր կորածի մասին, խրճիթի դուռը մէկը կամաց կամաց ծեծեց : Դուռը բացին : Եւ մեր վրայ երեւաց Հեղինէն : Ամուսինը վաղեց դէպի նրան :

— Մուստաֆա աղան, Թիւրք զօրապետը, անպատվեց ինձ, կատաղաբար աղաղակեց Հեղինէն և ընկաւ իր մարդու ոտքերը : Վերջինս բարձրացրեց իր կնոջը, նայեց նրա աչքերին և կսկիծից տնքած՝ նա խկոյն հասկացաւ որ իր կինը խելքից զրկված է : Անսպասելի դժբախտութիւնը

չարժեւ էր խեղճ զոհի ամբողջ օրգանիզմը:

Մարդը մտածման մէջ ընկաւ: Վրէժ-
խնդրութիւնը նրա կրծքի մէջ եռում էր: Բայց ի՞նչպէս վճարել: Գնտակով, ջէ՞
որ օրէնքով թիւրքիաի քրիստոնեայներին
արգելված է զէնք կրելը: Վճռեցին բո-
լորեքեան գանգատովել կաղիին (գատա-
ւորին), վիրաւորող թիւրքին դէմ: Գը-
նացին:

Լսեց նրանց կադին, շարժեց գլուխը
և ասաց.

— Այ քրիստոնեայ, ես քեզ օգնեւ
չեմ կարող եթէ դու վկաներ չունես:

— Վկաներ կան:

— Որո՞նք են:

— Հարեւաններն:

— Ուրքե՞ր են:

— Քրիստոնեայներ:

— Եթէ այդպէս է, գնա՛ խաղաղու-
թեամբ քո գործին և թո՛ղ գանգատդ
միթէ՞ դու չես իմանում որ քրիստոնե-
այ վկաներին մուսուլմանի դէմ չեն ըն-
դունում. ուրիշ բան է եթէ քո վկաների
մէջ մի ուղղափառ գտնվէր:

Եւ այսպէս կրկնակի վիրաւորված Բօլ-
գարացին տուն գնաց. բայց վրէժն ա-

ւելի եւս եռաց նրա կրծքում: Նա վրձ-
ռեց սպաննել վիրաւորող սպային: Որտե-
ղից որ է նա մի հին հրացան գտաւ և
սկսեց հետամուտ լինել Մուսթաֆա ա-
ղային:

Անցաւ մի շաբաթ: Թիւրքը տուն էր
վերադառնում: Ահա արդէն նա իր շէմ-
քի վրայ է. յանկարծ, կարծես, գետնից
բաւ նրա առջեւ ուժեղ Բօլգարացին:
Թիւրքը նրան ճանաչեց: Մի ակնթար-
թում նա յետ ցատքեց և գօտիից հանեց
րէվօլվէրը:

Միեւնոյն ժամանակ տժժաց Բօլգա-
րացու գնտակը և թշնամու ծունկը փըշ-
րեց: Վերջինս ընկաւ: Տեսնելով նրան
դեռ կենդանի, Բօլգարացին վրայ հա-
սաւ հրացանի կոթով վերջ տալու նրա
կեանքին. բայց իսկոյն տնեցի թիւրքերը
դաշոյնները ձեռքին հաւաքվեցան Բօլ-
գարացու վրայ:

Ճարպիկ, ինչպէս կատու, նա դուրս
պրծաւ թշնամիներից և փախաւ: Թիւր-
քերը նրա ետեւից ընկան, բայց Բօլգա-
րացին արդէն հեռու էր. նա գնաց լեռ-
ները որովհետեւ լաւ էր իմանում որ տա-
նը մնալն այլ եւս նրա համար անկարելի

է : Նրան մահվան պատիժն էր սպասում , մահմէտականի կեանքի դէմ դաւադրութեան համար . ուրիշ բան է եթէ նա ուղղափառ լինէր . այն ժամանակ նա այլ դատաստան կունենար :

Այս դէպքից յետոյ Հեղինէն մնաց առանց ամուսնու , հանգստութեամբ տանելով իր խելագարութիւնը :

Բ

Միեւնոյն ժամանակ երբ զուարճանում էին երիտասարդ Բօլգարուհիները , քաղաքից դուրս եկաւ երիտասարդ Բօլգարացիների մի փոքրիկ խումբ որի մէջ գտնվում էր և Մարգարիտի նշանած Լեւոնը , մի բարձրահասակ քաջ տղայ : Բոլորն էլ հազած ունէին զանազան գոյնի բաճկոններ և վարտիքներ , իսկ գլխներին ֆէսեր :

— Նղբայրներ , մի նոր լուր կայ , լեւե՞լ էք . դիմելով ընկերներին ասաց Լեւոնը :

— Ի՞նչ նոր լուր , Լեւոն :

— Նրէկ Ֆիլիպօպօլ էի . այնտեղ ասում էին թէ Ռուսները պատերազմ են բացել Թիւրքերի դէմ :

— Բարի լուր , եղբայր . միաձայն ասացին Բօլգարացիները : — Բայց չը լինի թէ Ռուսներն ազատելով մեր հայրենիքը Թիւրքիայից , իրենց երկրի հետ միացնեն , չարունակեց մէկը :

— Այո՛ , այդ այդպէս կը լինի եթէ մենք , Բօլգարացիներս , դիակի պէս չը չարժվենք . իսկ եթէ մենք էլ զէնք բարձրացնենք թշնամիների դէմ , մեզանից ուժեղ զօրքեր կազմենք , այս դէպքում Ռուսները կը դժուարանան սեփականացնել մեր երկիրը :

— Հիմի մենք ի՞նչ պիտի անենք եթէ լուրը ճիշդ է :

— Ինչ վերաբերում է ինձի , ես ձեռքերս ծալած չը պիտի նստեմ . ես էլ եմ զէնք վերցնելու :

— Նւ մենք էլ քեզ հետ նմանապէս , Լեւոն : Բայց ասա՛ , միթէ՞ Մարգարիտին չես խղճում որ թողում ես մեն մենակ :

— Ի՞նչ արած , հայրենիքի ազատութեան ծառայելն աւելի թանգ է : Նսնրա հետ կը պսակվեմ երբ պատերազմը վերջացած կը լինի :

— Շատ բարի , եղբայր : Ափսո՛ս որ Հեղինէի ամուսինը , քաջասիրտ Գիցը , մեզ հետ չէ :

— Ես նրան տեսել եմ :

— Ո՞ր :

— Սարերում , Խանքէյի մօտերքում :

— Հա՛ . . . Ի՞նչպէս է նա :

— Լաւ է և միշտ ատելով ատում է թիւրքերին : Ա՛հ , եղբայրնե՛ր , ի՛նչ զարհուրելի բաներ էր պատմում նա . ասում է թէ՛ Սերբիացոյ պատերազմների ժամանակ թիւրքերն ողջ ողջ էին այրում մեր Բօլգարացիներին , թէ՛ արգարներին և թէ՛ մեղաւորներին :

— Մենք էլ ենք լսել :

— Ասաց նմանապէս թէ՛ նա պատահել է Մուսթաֆա բէյին , բայց նորից նրան աջողվել է Գիցի ձեռքից կենդանի փախչել : Գիցը չի յուսահատվում : Նա երգվել է սպաննել իր թշնամուն եթէ միայն կենդանի կը մնայ :

Այսպէս խօսելով , երիտասարդները մօտեցան կանանց խմբին : Լեւոնը բարեւեց իր հարսնացուին : Երկու սեռի երիտասարդները խառնվեցան իրար հետ : Զուարճութիւնը կրկնապատկւեց , Սրինգի ձայնը բարձրացաւ , սկսեցին բօլգարական պարը :

Այստեղ ուրախանում էին . իսկ հեռուն , շատ հեռուն , կատարվում էին ուրիշ տեսարաններ որոնք անել փոթորիկ էին գուշակում : Ռուսները մօտենում էին Դանուբին : Քրիստոնէութեան և Մահմետականութեան մէջ պատերազմ էր բացվել :

Բօլգարացիները գլուխ բարձրացրին ամենուրեք :

— Ազատութեան ժամը հասել է՛ , լըսվում էր ամեն մի գիւղում ու քաղաքում և զինված խմբերով թիւրքերի դէմ էին դուրս գալիս :

Բօլգարացիները կազմեցին առանձին գնդեր որոնք համաձայն դեներալ Գուրկոյի հրամանին , դիմեցին դէպի Տըրնովա քաղաքը , բօլգարական հին մայրաքաղաքը նուաճելու համար :

1877 թուականի յունիսի վերջերքն էր : Լեւոնը և Մարգարիտը մենակ այգումն էին :

Գլուխը դրած Լեւոնի կրծքին , Մարգարիտը քնքշութեամբ նայում էր նրա աչքերին և ասում .

— Ա՛յ , Լեւո՛ն , ի՞նչ կը լինի իմ դրութիւնը եթէ ինձնից հեռանաս . . . :

— Աստուծով ոչինչ չի պատահիլ, հոգեա՛կս :

— Լեւո՛ն, ինձ շատ է վախեցնում թիւրք գինւորների ներկայութիւնը մեր քաղաքում :

— Մի՛ վախիր, սիրելի՛ս, չուտով մենք կազատվենք այդ անիծած թիւրքերից :

— Օ՛հ, իմ սիրելի Լեւոն, միթէ՞ մեր հայրենիքը պիտի ազատ լինի :

— Անկասկած :

— Եւ թիւրքերը այլ եւս մեզ չե՞ն նեղելու և մենք հանգիստ պիտի աշխատե՞նք մեր այգիներում :

— Ի հարկէ, Մարգարիտ-ջան, մենք ունենալու ենք մեր սեփական դատաւորները, մեր օրէնքները, մեր գինւորները : Գիցը տեսել է գեներալ Գուրկոյի մօտ Բօլքարացի կամաւորներին... : Օ՛, ի՛նչ քաջ մարդիկ են նրանք... իմ սիրելի թռչնա՛կ, ես էլ մերոնց հետ պիտի պատերազմեմ թշնամիներին դէմ և մերոնց հետ պաշտպանեմ մեր հայրենի երկիրը :

Այսպէս էր խօսում երիտասարդն իր աղանձեակի հետ և երկուսն էլ ոգեւորված էին ազատութեան մեծ դադափարով :

Երիտասարդները դուրս եկան այգուց

և դիմեցին դէպի քաղաքը : Մի մղոն էլ չէին գնացել երբ նրանց հանդէպ երեւացին մի խումբ ձիաւորներ : Սրանք բաշկբոզուկներ էին, թիւրքաց այրուծիի մի մասը, որոնք կենում էին քաղաքի շրջակայքում : Նրանց դէմքերը արտայայտում էին վայրենութիւն և անգթութիւն, հագուստը պատառոտած էր, զինված էին նիզակներով, թրերով և կենդրոնազարկ հրացաններով : Այդ արիւնարբու ձիաւորների առաջ, որոնք աւելի ընդունակ էին թալանելու քան թէ կռուելու, արշաւում էր նրանց մեծ աւորը : Սա գանազանվում էր բաշկբոզուկներից թէ՛ իր աւելի մաքուր զգեստով և թէ՛ իր դէմքով : Սրա երեսը գազանային չէր, այլ մինչեւ անգամ բաւականին գեղեցիկ էր. բայց աչքերի մէջ փայլում էր կրքերի կայծը : Մուսթաֆա բէյն էր նա, Հեղինէի անպատվողը :

Լեւոնը և Մարգարիտը հազիւ տեսան ձիաւորներին, խկոյն դուրս եկան ճանապարհից և արագ քայլերով շտապեցին անցնել դաշտը որ թաք կենան բլրի քամակին ուր բուսած էր կաղնու խիտ անտառ : Նրանք լաւ էին իմանում որ

այդ յանկարծակի հանգիստումն ոչինչ լաւ բան չէր խոստանում. բայց Մուսթաֆայի հեռատես աչքերը տեսան փախչողներին : Դառնալով դէպի երկուս , երեք բաշի-բողոկներին , նա ասաց թիւրքերէն .

— Կարծեմ գնացողները չուն խողա-
րացիներ են :

— Այդպէս է , աղա՛ , պատասխանեցին նրանք :

— Որձ շանը սպանեցէք , իսկ եթէ է-
գը գեղեցիկ է , ինձ մօտ քաշ տուէք .
նրա գնացքը ցոյց է տալիս որ այդ թըռ-
չունը գեղեցիկ պիտի լինի և դրա հա-
մար զաւլուրին պատկանելու չէ : Դէ գը-
նացէ՛ք . . . մա՛րչ :

Զիւռորները հրամանին երկրորդ ան-
գամ չը սպասեցին : Կանգնելով ասպան-
դակների վրայ և թեքվելով դէպ առաջ ,
նրանք գոռում գոչումով ձիանը քշեցին
փախչողների ետեւից :

Թշուառներն այդ նկատեցին :

— Լեւո՛ն , մեր ետեւից գալիս են սար-
սափելի բաշի-բողոկները , ճչաց Մար-
գարիտը :

Լեւոնը նրան չը պատասխանեց , այլ
դրկելով նրա իրանը և այգպիսով նրան

օգնելով արագ գնալ , սկսեց վազել դէպ
առաջ : Ահա նրանք այնքան հեռի չեն
բլրից : Լեւոնը պատրաստ էր նրա վրա
բարձրանալ . մի րոպէ եւս և ահա նրանք
ազատված կը լինեն : Բայց յանկարծ օ-
դի մէջ տժժաց գնտակը . յուսահատ ա-
ղաղակ արձակելով , Մարգարիտը դուրս
պրծաւ նրա ձեռքերից և թաւալեցաւ բլրի
զառիվայրով : Մի վայրկեան Լեւոնը քարի
արձան կտրեց : Զարութիւնը , կատա-
ղութիւնը նրան խեղդում էին . բայց մի
նոր գնտակ նրան ուշքի բերեց , թեթեւ
վիրաւորելով նորա ուսը : Նա անկարող
էր իր սիրելուն օգնել : Կայծակի արա-
գութեամբ նա վեր բարձրացաւ և մտաւ
անտառը , վեր ելաւ մի կաղնի որ տեսնէ
թէ իւր հարսնացուի հետ ի՞նչ պիտի լինի :

Իսկ բլրի ներքեւ հետեւեալն էր կա-
տարվում : Հազիւ Մարգարիտը գետին
ընկաւ , իսկոյն վրայ հասաւ ինքը Մուս-
տաֆա բէյը : Նայելով աղջկայ վրայ՝

— Անպիտաննե՛ր , գոռաց նա բար-
կութեամբ . վիրաւորեցիք թռչնիկին , իսկ
գայլին ձեռքից բաց թողեցիք . ձեզ ցա-
մաք հացով կերակրելն էլ է մեղք :

Յետոյ նա ձիուց իջաւ , մօտեցաւ Մար-

գարիտին և կռանալով, ականջը դրեց վիրաւորւածի կրծքի վրայ : Սիրտը դեռ չէր դադարել բաբախելուց : Մուստաֆան վէրքն որոնեց , տեսաւ որ գնտալը մընացել է ուսի մէջ : Նա հրամայեց վերցնել աղջկան , իսկ մի բաշի-բոզուկ աւաց .

— Աղա' , ինչի՞ համար վերցնել նրան . լաւ չի՞ լինիլ միանգամից սպանել , ինչպէս վայել է մի քաջ ձիաւորի :

— Լռի՛ր , անպիտան , կատարի՛ր ինչքեզ հրամայում եմ . այս ասելով նրա ձեռքը սեղմում էր դաշոյնի երախակալը : Բաշի-բոզուկները բարձրացրին ուշաթափ Մարգարիտին , դրեցին թամբի վրայ և ձիանը քեցին դէպի քաղաք :

Լեւոնն ամենը տեսնում էր թէպէտ ոչինչ չէր լսում : Մուսթաֆան նայելով նա ճանաչեց Գիցի կնոջ անպատվողին :

— Այ՛ մուսուլման , կրճտելով ատամները և սեղմելով բռունցքները շնչաց Լեւոնը . Մարգարիտի մահվան պատճառը դու ես , վրէժը քեզնից պիտի առնեմ և քո մահվան ժամը այնքան էլ հեռու չէ . . . Նա ծառից ցատկեց և անյայտացաւ անտառին մէջ :

Դ

Գուրկոն արդէն Տըրնօվա քաղաքումն էր . Գաբրիւօ և Սէլվի քաղաքները առնուած էին : Նրա առաջ նահանջում էին Թիւրքերը , չը նայելով որ նրա ձեռքի տակ կային միայն մի գունդ հեծեւազօրք և բօլքարական կամաւորները : Աջողութիւնից օգուտ քաղելով , քաջ գեներալը մտածեց Տըրնօվայից ուղղակի անցնել բալկանեան սարերը , գրաւել նրա կիրճերը , որոնց Թիւրքերը խիստ պաշտպանում էին , և այդպիսով Ռուսաց զօրքերի առաջ ազատ մուտք բաց անել :

Հիանալի՛ միտք :

— Բայց ի՞նչ կերպով պէտք է անցնել , հարցնում էին շատերը :

Գեներալի գլխում միտքն արդէն հասունացել է . նա ասաց .

— Հարկաւոր է գտնել սարերում մի այնպիսի անցք որ Թիւրքերին անյայտ է :

Սկսեցին մի այնպիսի մարդ փնտռել որ սարերի մէջ մի նոր ճանապարհ իմանար :

Այդ միջոցին Տըրնօվա եկան Լեւոնը և Գիցը : Լեւոնը վերոյիջեալ տխուր անցքից յետոյ դիմեց ուղղակի դէպի սարե-

1561

րը ուր պատասպարւում էր Գիցը : Աերջինս
ապրում էր Խանքէօյի կիրճում, ամենա-
վայրենի և անանցանելի տեղում : Գիցն
այդտեղ իրան բոլորովին ազատ էր ըզ-
գում, ոչ ոքից չէր վախում որովհետեւ
նա լաւ էր իմանում որ Թիւրքերը նրան
անմատչելի են կարծում, ասելով թէ այն-
տեղ ոչ մի գաղան չի գնում, ոչ մի թե-
ւաւոր չի թռչում և եթէ որեւէ անվախ
ձիաւոր մտենում է նրան, ձիու գլուխն
իսկոյն չուռ է տալիս որ չուտով հեռա-
նայ այդ վայրենի տեղերից :

Լեւոնը հասնելով Գիցի մօտ, նրան
ճանապարհ ընկնելիս տեսաւ :

— Ո՞ւր ես գնում, Տըրնօվա՞, հարցրեց
Լեւոնը :

— Այո՛, բայց ի՞նչ է պատահել քեզ
հետ, դու բոլորովին սիրթնած ես :

Աերջինս յուսահատութեամբ ձեռքը
շարժեց և պատմեց իր գլխով անցածը :

— Ճանաչեցի՞ր այն գարչելուն, հար-
ցրեց Գիցը :

— Ճանաչեցի... այո՛, ճանաչեցի :

— Ո՞վ է :

— Մուստաֆան, մեր ընդհանուր թըշ-
նամին :

Գիցը կրճտացրեց ատամները և բար-
կութեամբ սեղմելով բռունցները, բա-
ցադանչեց .

— Նրա վերջին ժամն այնքան էլ հե-
ռու չէ, Լեւո՛ն, մի՛ վախիր :

Նրանք դուրս եկան հիւղից և ճանա-
պարհ ընկան դէպի Տըրնօվա :

Մնայլ և վայրենի է այդ ուղին : Կար
ժամանակ երբ կիրճի միջով անցնում էր
այն ճանապարհը որով հարաւային Բօլ-
գարացիները հաղորդակցում էին հիւսի-
սայինների հետ : Բայց անցել են արդէն
չատ տարիներ այն ժամանակներից երբ
այդ ճանապարհը բարձի է թողած իր ան-
յարմարութեան պատճառով :

Երեւակայեցէք մի հազիւ նշմարեցի
նեղ կածան որ երբեմն բարձրանում է
մերկ և անմատչելի փաղի գլուխը, երբեմն
ցածանում է ուղղաձիգ ընծերով և կոր-
չում է մթին անդունդի մէջ, իսկ այն-
տեղից նորից բարձրանալով, գնում է մը-
ռայլ ձորի եզերքով որի յատակը բոլո-
րովին ծածկված է ճանապարհորդի աչ-
քերից : Բացի դրանից, կածանի վրայ հա-
մարեա ամեն մի քայլափոխում կուտակ-
ված են քարերի սալեր որոնք թափվում

են սարերից : Մռայլ կախված են այդ սարերը ճանապարհորդի գլխի վրայ, ծածկելով նրանից արեգակի լոյսը : Խիտ անտառներն աւելացնում են այդ ճանապարհի վայրենութիւնը :

Լեւոնը և Գիցը համարձակ մտան այդ անհիւրընկալ սարերը և ինչպէս լեռնականներ անվախ շարունակեցին իրենց դժուար ճանապարհը : Նրանք քիչ էին խօսում, ամեն մէկը զբաղված լինելով իւր տխուր մտքերով : Երբեմն ճանապարհորդները կարճ խօսում էին և միշտ իրենց թշնամու մասին : — Արդեօք կըյաջողվի՞ իրենց վրէժ հանել, ասում էին նրանք և տենդոտ ձեռքով սեղմում իրենց թրերի երախակալը :

Մի օր ու գիշեր դնում էին անբախտ երիտասարդները որոնք խաղաղ ու աշխատասէր պարտիզականներից դարձել են արնի ծարաւ կատաղած մարդիկ :

Այո՛, ինչե՛ր չեն կարող անել բռնութիւնը և օտարի լուծը : Մտածե՞լ են այդ մարդիկ որ իրենք մի ժամանակ պիտի այնպէս զգան և վարվեն, ինչպէս չար մարդիկ որոնք միշտ արիւն են փնտռում :

Ահա նրանք Տըրնօվայի մէջ են : Այս-

տեղ ամեն ինչ կենդանացել է : Քաղաքը լիքն է ռուս և բօլշարացի զինւորներով : Քաղաքացիների երեսներն ուրախութեամբ են փայլում :

Ձանգակի ձայնը քաղցր ղօղանչում է : Մինչեւ այն ժամանակ մուսուլմաններն արգելում էին զանգակ բանեցնելը : Գիցը և Լեւոնը վերցրին իրենց ֆէսերը և ջեմեռանդուլեթեամբ խաչակնքեցին երեսները : Նրանց պատահում էր տեսնել և ծանօթ մարդիկ :

— Բարեւ, եղբայրնե՛ր, ասում էին նրանք մեր ճանապարհորդներին :

— Բարեւ, ի՞նչպէս էք :

— Լաւ ենք, իսկ դո՞ւք :

— Շատ վատ : Թիւրքերն աւելի են նեղացնում մեզ :

— Մի քիչ էլ սպասեցէք, նրանց բանը բուրդ կը լինի : Գեներալը մի մարդ է փնտռում որ սարերի միջով մի ճանապարհ ճանաչի. մինչեւ այժմ ոչ ոքի չեն գտել :

— Մենք իմանում ենք այդպիսի մի ճանապարհ : Նրան յայտնեցէք մեր մասին :

Ասացին նրանց մասին : Գիցին և Լեւոնին կանչեցին գետերալի մօտ և սկսեցին նրանց հարցութորձ անել Խանքէյի կիրճի

մասին : Վճռեցին այդ ճանապարհով գընալ : Գուրկոն յանձնեց 150 մարդ գեներալ Բաուխին որ գնան ճանապարհը մաքրելու . իսկ ինքը խոտտացաւ նրանց ետեւից մնացած ուժերով հետեւեւել :

Բաուխը ճանապարհ ընկաւ . նրան առաջնորդում էին մեր երկու Բօլգարացիները : Ճանապարհը մաքրեցին : Քէպէտնա այնքան էլ յարմար չէր , բայց այնքան լայն էր որ նրանով կարող էր զօրք ընթանալ : Բաուխի դուրս գալուց յետոյ , հետեւեալ օրը ճանապարհ ընկաւ ինքը գեներալ Գուրկոն :

Ե

Գիշեր էր , երկինքը պարզ : Նրկնակամարն ամբողջովին ծածկված էր փայլուն աստղերով որոնք ինչպէս աղամանդներ անդրադարձում էին գետակների և կարկաջահոս լեռնային աղբւրների կոհակների մէջ : Իսկ նրանց մէջ սահում էր արծաթափայլ լուսինը , իր գոյնը տալով թափանցիկ ամպերին : Հովիտների օդը զով էր և հոսաւէտ ծաղիկներով էր բուրում . սարերի գագաթներին և լանջերին տարածված էին ամպերը . ցուրտ էր և խոնաւ :

Նիզամների և բաշի-բոզուկների մի քանի գունդեր Մուսթաֆա բէյի հրամանատարութեան տակ , կանգնած էին այդ ժամանակ խառքէօյ գիւղում որ զետեղուած էր համանուն կիրճի հանդէպ : Լեռնային ճանապարհը պաշտպանում էին երկու բաշի-բոզուկ : Սրանք անհող նստած էին գետնի վրայ և սուս ու բուս ծխում էին :

— Ի՞նչ ենք այստեղ վայր ընկել , Իբրահիմ . լռութիւնը խանգարելով ասաց մէկը :

— Ես ինքս էլ չեմ իմանում :

— Ինչո՞ւ համար պաշտպանել այս անցքը . միթէ՞ թշնամին կարող է նրանից անցնել :

— Կանցնեն եթէ Ալլահը նրանց թեւեր տայ :

— Բայց այդպիսի բան կարելի՞ է միթէ :

— Չեմ կարծում :

— Եթէ այդպէս է , լսի՛ր ինչ եմ ասում , Իբրահիմ . ձի հեծնենք և գնանք աւար ձարելու . մենք այն գիւղում դեռ եղած չենք . և բաշի-բոզուկը ձեռքը մեկնեց դէպի արեւմուտք :

— Շատ լաւ կը լինի , բայց վախենում

մասին : վճռեցին այդ ճանապարհով դը-
նալ : Գուրկոն յանձնեց 150 մարդ գե-
ներալ Բաուխին որ գնան ճանապարհը
մաքրելու . իսկ ինքը խոտոտացաւ նրանց
ետեւից մնացած ուժերով հետեւեւել :

Բաուխը ճանապարհ ընկաւ . նրան ա-
ռաջնորդում էին մեր երկու Բօլգարացի-
ները : Ճանապարհը մաքրեցին : Քէպէտ
նա այնքան էլ յարմար չէր , բայց այնքան
լայն էր որ նրանով կարող էր զօրք ընթա-
նալ : Բաուխի դուրս գալուց յետոյ ,
հետեւեալ օրը ճանապարհ ընկաւ ինքը
գեներալ Գուրկոն :

Ե

Գիշեր էր , երկինքը պարզ : Նրկնա-
կամարն ամբողջովին ծածկված էր փայլուն
աստղերով որոնք ինչպէս աղամանդներ
անգրադարձում էին գետակների և կար-
կաջահոս լեռնային աղբիւրների կոհակ-
ներին մէջ : Իսկ նրանց մէջ սահում էր
արծաթափայլ լուսինը , իր գոյնը տալով
թափանցիկ ամպերին : Հովիտների օդը
զով էր և հոսաւէտ ծաղիկներով էր բու-
րում . սարերի գագաթներին և լանջերին
տարածված էին ամպերը . ցուրտ էր և
խոնաւ :

Նիզամների և բաշի-բողուկների մի
քանի գունդեր Մուսթաֆա բէյի հրամա-
նատարութեան տակ , կանգնած էին այդ
ժամանակ խոտքէօյ գիւղում որ գետեղ-
ուած էր համանուն կիրճի հանդէպ : Լեռ-
նային ճանապարհը պաշտպանում էին եր-
կու բաշի-բողուկ : Սրանք անհոգ նստած
էին գետնի վրայ և սուս ու բուս ծխում
էին :

— Ի՞նչ ենք այստեղ վայր ընկեւ , Իբ-
րահիմ . լռութիւնը խանդարելով ասաց
մէկը :

— Նս ինքս էլ չեմ իմանում :

— Ինչո՞ւ համար պաշտպանեւ այս
անցքը . միթէ՞ թշնամին կարող է նրանից
անցնել :

— Կանցնեն եթէ Ալլահը նրանց թեւեր
տայ :

— Բայց այդպիսի բան կարելի՞ է միթէ :

— Չեմ կարծում :

— Նթէ այդպէս է , լի՛ր ինչ եմ ասում ,
Իբրահիմ . ձի հեծնենք և գնանք աւար
ճարելու . մենք այն գիւղում դեռ եղած
չենք . և բաշի-բողուկը ձեռքը մեկնեց
դէպի արեւմուտք :

— Շատ լաւ կը լինի , բայց վախենում

եմ որ մեծաւորը դայ և մեզ այստեղ չը գտնի. այն ժամանակ նա մեզ մտրակով այնքան կը ծեծի որ հոգիներս դուրս կը դայ :

— Գրողը նրան տանի' : Իբրահիմ, նրա պէս ազահ ես դեռ չեմ տեսած. ինչ որ ձեռք ենք բերում, մինակ ինքն է կլանում. և ինչ տարօրինակ մարդ է. այն գեաւոր աղջկանից որին, մտաբերում ես, մենք վերաւորեցինք, ձեռք չի քաշում. մեր օրէնքով՝ սպանի'ր. ո՛չ, իր մօտ է տարեւ, երեւի դուր է եկել. այժմ նրան բժշկում է հեքիմը, իսկ առողջանալուն յետոյ ինքն է իմանում ինչ պիտի անի :

Այսպէս էին խօսում բաշի-բողոքները երբ սկսեց երեւալ առաւօտեան արշալոյսը : Հորիզոնի վրայ սիւպտակին է տալիս թափանցիկ շերտը. աստղերը կամաց կամաց սփռնում էին : Բայց հա՛ա տեսարանը յանկարծ փոխւեց. արեգակի առաջին ճառագայթները կարմրացրին երկինքը :

Այդ ժամանակ գենեթալ Գուրկօի առաջապահ զինւորները անցնում էին խանքէօյի հովիտը և կամաց կամաց մոնում կազանըղի դաշտը : Չը նայած որ նրանք ամենայն զգուշութեամբ էին ընթանում,

այնու ամենայնիւ ձիանի սմբակների աղմուկը, գէնքերի շառաչիւնը հասան լեռնոտ Ալբանիաի որդիների սուր ականջը : Նրանք սկսեցին ականջ դնել :

— Ոչինչ չե՞ս լսում, Իբրահիմից կամաց հարցրեց իր ընկերը :

— Կարծեօք զինւորներ են գալիս, պատասխանեց միւսը :

Այնուհետեւ նրանք նստեցին իրենց ձիերի վրայ, կանգնեցին ասպանդակների վրայ դէպ առաջ և որսի շների նման սկսեցին օդը հոտոտել :

Առաւօտեան քաջաթուխալի միջից երեւաց մի ինչ որ սեւ բան : Նա կամաց կամաց մօտենում էր և պարզվում : Ահա երեւաց մի ձիաւոր, նրա ետեւից երկրորդը, երրորդը, չորրորդը... :

— Թշնամիներն ե՛ն, աղաղակեցին բաշի-բողոքները, ձիերի գլուխները շուռ տուին և յետ փախան :

Զինւորներին առաջնորդում էին Լեւոնը և Գիյը, որոնք և նկատեցին բաշի-բողոքներին :

— Մեզ նկատեցին, ասաց Լեւոնը, ցոյց տալով սեւին տուող երկու կէտերի վրայ. նրանք բաշի-բողոքներ են... ո-

րոնք աղմուկ են բարձրացնելու, շտապեցէ՛ք: Նրանք ձիերը քշեցին և կարճ ժամանակից յետոյ առան խանքէօյ գիւղը:

Չ

Այդ գիւղը վերցնելու ժամանակ Լեւոնը և Գիցը առաջիններէն էին որոնք մտան գիւղը: Հազիւ բաշի-բողունները թշնամուն տեսան, իրենց սովորութեան համեմատ շուռ տուին ձիերի գլուխները և չորս կողմը ցրվեցան, չը լսելով իրենց գլխաւորի՝ Մուստաֆա բէյի հրամաններին: Վերջինս մինակ մնալով, հայհոյում և անիծում էր վախկոտներին:

Լեւոնը և Գիցը թիւրքերի մէջ նկատեցին իրենց ընդհանուր անձնական թըշնամուն: Արդէն ամեն մի թիւրք տեսնելիս, նրանց մէջ եռում էր արիւնը. իսկ այժմ արնոտ վարագոյր էր ծածկել նրանց աչքերը. նրանք միայն մի մարդ էին տեսնում: Այդ մարդը Մուստաֆա բէյն էր:

— Այժմ նա այլ եւս չի ազատվել, գոչեցին միաձայն երկու Բօլգարացիները և միասին ընկան բէյի ետեւից որ այդ ժամանակ բաժանված էր միւս թիւրքերից:

Մուստաֆա բէյը վախկոտներինք չէր:

Տեսնելով Բօլգարացիներին, նա նրանց հանգիստ սպասեց և երբ վերջիններս մօտեցան, նա ընկալվելից երկու անգամ արձակեց Բօլգարացիներին վրայ: Գնտակները նպատակին չը հասան:

Բօլգարացիները շարժելով իրենց հրացանները, ձիերն առաջ քշեցին: Նրանց դէմքերն այնքան զարհուրելի էին և վայրենի, որ մինչեւ անգամ քաջ բէյն էլ վախեց: Ճարպիկութեամբ յետ մղելով Գիցի հարուածը, նա դուրս պրծաւ և ձին քշեց: Բօլգարացիներն ընկան նրա ետեւից: Մի ժամ շարունակեց կատաղի ձիարշաւը. բայց բաշի-բողունի տակի ձին աւելի լաւ էր, նա սկսեց աւելի և աւելի հեռանալ: Լեւոնը յուսահատ աղաղակեց.

— Գից, նա հեռանում է, միթէ՞ այս անգամ էլ նա պիտի ազատվի:

Գիցն ոչինչ չը խօսեց. բռնեց իր հրացանը և արձակեց թշնամուն վրայ: Գնտակը տոժաաց: Մուստաֆան շարժեց թեւերը, ձեռքերով աչքերը ծածկեց և ընկաւ գետնի վրայ: Չին մինակ փախաւ: Մի ակնթարթում Բօլգարացիները նրա մօտ էին: Նա դեռ չնշոււմ էր: Թշնամի-

ները թեքվեցան նրա երեսի վրայ : Վերջինս նայեց նրանց :

— Ո՞ւր է Մարգարիտը , ահեղ գոռաց լեւոնը :

Մուստաֆան չարունակեց նրանց սառնարիւն նայիլ : Լեւոնը կրկնեց իր հարցը . բայց պատասխան չը ստանալով , իր դաշտյնը բարձրացրեց բէյի վրայ : Այն ժամանակ վերջինս խապոտ ձայնով ասաց .

Եթէ հարցնում ես այն վիրաւոր կնոջ մասին , որը ինձ մօտ էր լինում , Ալլահը նրան իր մօտ է տարել :

— Մեռի՛ր , անպիտան , կատաղութեամբ բացադանչեց լեւոնը :

— Սպասի՛ր , նրա ձեռքը բռնելով ասաց Գիցը . այդ աւազակն արժանի չէ որ մեռնի մեր դաշտյններից . նրան ծառից կախենք , թող ագռաւները նրա գիշատիչ մարմինը կոցոտեն : Մի րոպէից յետոյ Մուստաֆան ծառի վրայ էր :

Լռութեամբ հեռացան նրանից թըշնամիները :

— Այժմ ո՞ւր , հարցրեց լեւոնը Գիցից :

— Աստուած քո Մարգարիտի հոգին լուսաւորէ . իսկ ես ցանկութիւն ունիմ Հեղինէին տեսնել . յետոյ կը մտնեմ մեր կամաւորների գունդը :

— Ես էլ քեզ հետ . այժմ ինձ մնում է միայն թշնամիներից վրէժ հանել մեր հայրենիքի համար , մինչեւ արեան վերջին կաթիլը :

Բօլգարացիները կատարեցին իրենց խօսքը : Մնաս բարեաւ ասելով իրենց բարեկամներին , նրանք գրվեցան բօլգարական կամաւորների շարքերում . միեւնոյն ժամանակ նրանք իրենց հետ բերին շատ ընկերներ :

Հասել էր ժամը և Բօլգարացիները վրէժ էին առնում . . . :

Վ Ե Ր Ձ

ԾԱՆՈՒՑՈՒՄՆԵՐ

Հետեւեալ գիրքերն կարելի է ստանալ Արմենիայի խմբագրատունէն, իրենց առջեւ նշանակուած գիներով և փոստի ծախքը խմբագրատունէն վճարուելով:

Արժէքը կանխիկ չվճարուած՝ գիրք չընկուիր:

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Մ. ՓՈՐԹՈՒԳԱԼԵԱՆ

Ը ԹԻՒՐԳԻԱԻ ՀԱՅԵՐՆ

ԵՒ

ԻՐԵՆՑ ԴՐԱՑԻՆԵՐ

ԳՐԵՑ Գ. Ա.

Թիւրքիայի Հայերին և իրենց դժբաղի Թիւրքերի, Քիւրդերի, Չէրքէզների, Ասորիների, Նզիտիների, Դըղըլպաշների և այլ ազգերի վրայ վիճակադրական և ցեղաբանական ամփոփ և հետաքրքրական տեղեկութիւններ տրուած են այս տետրակի մէջ: Թիւրքահայաստանի մէջ բնակող

այլ և այլ ազգէ բնակիչների թուին մէկ բաղդատական ցուցակը կցուած է տետրակին վերջը: Դինն է 50 սանթիմ, փոստի ծախքը Արմենիայի խմբագրատունէն վճարուելով: (Պարսկաստանի Հայերին համար 35 սանթիմ):

Թ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ Մ. ՓՈՐԹՈՒԳԱԼԵԱՆԻ

«ԱՐՄԷՆԻԱ»Ի ՅՈՒՇԱՐԱՐ

Ա. ՏԱՐԵԿԱՆ

(1885-86)

Շատեր կը փափաքէին ունենալ Արմենիայի Ա. տարեշրջանի թիւերը. բայց որովհետեւ այդ թիւեր բոլորովին ըսպառած են, նոյն տարեշրջանի մէջ Մ. Փորթուգալեանի գրած առաջնորդող յօդուածներէն 30ի չափ ամփոփուած են այս Յուշարարի մէջ, մի քանի թիւը թակցութիւններով մէկտեղ որոց մասին խօսուած է առաջնորդող յօդուածներին մէջ: Այդ յօդուածների մէջ

կան «Տնտեսական հարցեր» (Վանի տրես-
տեսական վիճակը), «Թիւրքիան չուգեր
լսել», «Ի՞նչ պէտք է անել և ի՞նչ
կրնանք անել» (Ծայրայեղութիւն), «Եւ-
րոպարեակ Հայերն և Կ. Պօլսի Պատ-
րիարքարանը», «Պէտք է գծել մեր
ծրագիրը», «Մեր ոյժեր համախմբելու
մի առաջարկ», «Ինչո՞ւ չեն յաջողիր
մեր գործերը», «Սխալ մտածումներ»
(Վանի Պօղոս եպիսկոպոսի քարոզը որ
խօսած է Վանի Արարք քաղի էկեղեցուն
մէջ 1885 մարտ 31ին), «Իգական սեռի
մասնակցութիւնը հայրենասիրական
գործին», «Հայ Ժողովրդի և Թիւրք
գործերի կռիւը Վանի մէջ» (Նամակ
Վանէն) և այլն և այլն :

«Արմէնիա»ի Յուշարարը իր Յառա-
ջաբանով մէկտեղ կը բաղկանայ 124 ե-
րեսներէ, ութածալ գիրքի վրայ
տպագրուած : Գինն է Պարսկաստանի
Հայերին համար 1 Փրանք . ուրիշ ա-
մեն տեղերի համար 1 Փր. և 40 անթմ. :

Փոստի ծախքը կը վճարուի հրա-
տարակողէն :

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0343299

